

RECHTSHULP EN ADVOCATUUR / LEGAL AID AND REPRESENTATION

Praat Advocaat. Reflecties over juridische bijstand vanuit de ervaringskennis van mensen in armoedeDE BEZOEKERS VAN A'KZIE^a MET ONDERSTEUNING VAN ELS VANDENSANDE^b

- ^a *A'kzie is een vereniging waar armen het woord nemen in Kortrijk. Met veel dank aan de bezoekers die zicht inzetten voor dit project en hun ervaringen en inzichten deelden. In het bijzonder Kenneth, Maxim, Deequa, Besharo, Ahmed, Jean-Marie, Johnny, Natalie, Jeroom, Mark, Bruno, Fadoussa, Steve, Mariam, Adama, Dorien, Cathérine, Padje, Ginette, Connie, Annie, Madina, Sandra, Tine, Amina, Habiba, Farida, Rik, Diederick, Mattias, Kris, Roger, Wilma, Baria, Marjam en Robby die allen verkozen enkel met hun voornaam vermeld te worden.*
- ^b *Juriste, Netwerk tegen Armoede (het Netwerk van 59 Verenigingen waar Armen het Woord Nemen); Research fellow, Leuven Centre for Public Law (Corresp.: els.vandensande@netwerktegenarmoede.be).*

1. ERVARINGEN VAN MENSEN IN ARMOEDE MET JURIDISCHE BIJSTAND

Deze bijdrage staat stil bij de ervaringen van mensen in armoede met juridische bijstand. Die ervaringen houden advocaten en andere juridische professionals een zeldzame spiegel voor: hoe ervaren mensen in armoede de dienstverlening van hun advocaat. Wat loopt er goed? Wat loopt er fout? Welke problemen kunnen gemakkelijk vermeden worden? Welke pijnpunten vragen om een structurele aanpak?

1.1. Dialoogmethode

Door de ervaringen van mensen in armoede met juridische bijstand hier neer te schrijven – een forum vreemd aan mensen in armoede maar eigen aan de juridische en academische wereld – probeert dit artikel vorm te geven aan de dialoogmethode in en samen met de juridische wereld. Dit artikel vormt dus niet de neerslag van een empirisch onderzoek naar de ervaringen van mensen in armoede met advocaten. De tekst probeert wel een dialoog tot stand te brengen over de juridische bijstand tussen mensen in armoede en verschillende actoren in de samenleving in het bijzonder de juridische wereld zelf.¹ Centrale vragen in die dialoog zijn: Hoe ervaren mensen in armoede de juridische bijstand door advocaten? Hoe kan volgens mensen in armoede (het recht op) juridische bijstand ook voor hen effectief zijn? De doelstelling van de dialoogmethode is om samen met mensen die in armoede leven en mensen die niet in armoede leven te komen tot expertiseopbouw over (de beleving van) armoede, beleidsvoorstellen te formuleren en structurele verandering te creëren (CLAEYS, 2005).²

1.2. Ervaringskennis

Het erkennen en aanwenden van de ervaringskennis van mensen in armoede staat centraal in de dialoogmethode. In domeinen zoals de gezondheidszorg en de hulpverlening wordt de waarde van ervaringskennis al langer erkend en aangewend. Kennis over uitsluitingsmechanismen is essentieel om uitsluiting tegen te gaan en mensen in armoede hebben als geen ander inzicht in de uitsluitingsmechanismen die aan het werk zijn in verschillende

¹ De dialoogmethode werd voor de eerste keer toegepast naar aanleiding van het Algemeen Verslag Armoede (Koning Boudewijnstichting, 1994).

² Meer uitleg over de dialoogmethode is o.a. te vinden in (Netwerk tegen armoede, 2005).

levensdomeinen. In de juridische wereld is die erkenning van ervaringskennis vaak nog ver af, niet in het minst omdat de verzamelde ervaringskennis over de juridische wereld en in het bijzonder de juridische bijstand vooralsnog zeer beperkt is (zie ook GIBENS, 2018).³ Dit artikel probeert ook die ervaringskennis verder uit te bouwen.

1.3. Op voorzet van en door mensen in armoede

De aanzet voor dit artikel werd gegeven door de bezoekers van A'kzie – een Vereniging waar Armen het Woord Nemen – die een dialoog wilden opstarten over de juridische bijstand omdat zij merkten hoe groot de impact is van (goede of slechte) juridische bijstand op het leven van mensen in armoede. Op hun initiatief werd in de schoot van A'kzie in het najaar van 2018 de werkgroep *Praat Advocaat* opgericht. *Praat Advocaat* bracht alle bezoekers samen die hun ervaringen met juridische bijstand wilden delen. De werkgroep kwam in het najaar van 2018 en het voorjaar van 2019 zes keer bijeen om met elkaar te spreken over de dienstverlening van advocaten. We vertrokken vanuit de eigen ervaringen van de deelnemers maar raakten vervolgens ook aan verschillende aspecten van de dienstverlening van advocaten in het algemeen zoals de betaalbaarheid en de toegankelijkheid. Alle ervaringen waren welkom. Geen enkele ervaring was 'fout' of 'verkeerd'.⁴ Alle gesprekken in het kader van *Praat Advocaat* werden begeleid door de professionele begeleiders van A'kzie en door een juriste van het Netwerk tegen Armoede.⁵ Die laatste ondersteunde de werkgroep inhoudelijk. Ook veel dank aan de vertegenwoordigers van de Balie West-Vlaanderen die aan onze groep meer uitleg kwamen geven over het pro-Deosysteem en de werking van het Bureau voor Juridische Bijstand (BJB) in West-Vlaanderen.

We concentreerden ons tijdens *Praat Advocaat* op juridische bijstand door advocaten en maakten abstractie van het feit dat juridische bijstand ook door anderen dan advocaten verleend kan worden. De deelnemers aan *Praat Advocaat* hadden hier echter geen ervaring mee (SCHOLLEN, 2005; Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaanszekerheid en sociale uitsluiting, 2015; VANDENSANDE, 2018). We focusten in onze gesprekken ook op juridische bijstand in burgerrechtelijk procedures en lieten de specifieke context van het strafrecht zo veel als mogelijk achterwege. De juridische eerstelijnsbijstand tot slot kwam dan weer niet als apart thema aan bod omdat ze in de toekomst onze bijzondere aandacht verdient.⁶

2. DE ERVARINGEN VAN MENSEN IN ARMOEDE MET JURIDISCHE BIJSTAND DOOR ADVOCATEN

In de volgende paragrafen vatten we de belangrijkste bevindingen van *Praat Advocaat* kort samen: het belang van juridische bijstand door advocaten, de moeilijke zoektocht naar een goede advocaat, de moeizame communicatie tussen advocaten en mensen in armoede en tot slot het moeilijk te realiseren recht op juridische tweedelijnsbijstand.

- 3 Een zeldzame uitzondering was bijvoorbeeld het zwartboek van het Platform Recht voor Iedereen, verkrijgbaar via <https://pjpt-prvi.be/fr?lang=fr>. Vergeleken ook met Nederland waar de overheid zelf op regelmatige basis onderzoekt hoe de burgers omgaan met juridische problemen (vb. TER VOERT & KLEIN HAARHUIS, 2015).
- 4 Ook voor de lezer is het belangrijk dit in het achterhoofd te houden: een ervaring kan soms inderdaad ontstaan door een verkeerde interpretatie van een situatie maar doet dat niets af aan de ervaring zelf dat iemand zich in een bepaalde situatie bijvoorbeeld onrechtvaardig behandeld voelde.
- 5 Veel dank aan Ingrid Jacobs, Liesbet Tyvaert en Jotte Mestdag die de *Praat Advocaat* gesprekken met veel kennis, kunde en empathie in goede banen hebben geleid.
- 6 Ook al is de grens tussen de eerste- en tweedelijnsbijstand vaak vaag, zie hierover GIBENS (2018).

2.1. Op zoek naar een advocaat

Het belang van de juridische bijstand

Sociale uitsluiting gaat gepaard met rechtenschendingen. Bij uitsteking voor mensen in armoede is effectieve toegang tot de rechter dus cruciaal en de bijstand van een advocaat is vaak essentieel om dat recht op toegang tot de rechter ook effectief te kunnen realiseren.⁷ Dat inzicht in het belang en de belangrijke impact van de juridische bijstand op het leven van mensen in armoede lag aan de basis van het project *Praat Advocaat*. Juridische vragen en problemen zijn voor veel mensen niet hanteerbaar zonder hulp. Justitie is ingewikkeld, heel ingewikkeld, en het lijkt voor mensen die in armoede leven vaak onmogelijk om zelf-standing hun weg te vinden door dat doolhof (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2015).

Het recht om jezelf te vertegenwoordigen

Voor de meeste deelnemers aan *Praat Advocaat* was het nieuwe informatie dat je in veel gevallen ook het recht hebt om een procedure te starten zonder de bijstand van een advocaat en jezelf te vertegenwoordigen (SOBRIE, 2016). In de hoofden van de meeste deelnemers zijn juridische procedures en advocaten nog steeds onlosmakelijk met elkaar verbonden. De uitzondering die de regel bevestigt zijn de procedures voor de vrederechter: daarvan wisten de meeste deelnemers wel dat het niet noodzakelijk was altijd beroep te doen op een advocaat.

De deelnemers die wel op de hoogte waren van het recht om jezelf te vertegenwoordigen, raadden dit wel niet aan. Het is hun inziens bijna onmogelijk om jezelf goed te vertegenwoordigen: “*alles is zo ingewikkeld!*” Enkel voor kleine zaken zoals een burenruzie meenden de deelnemers dat het misschien wel mogelijk was om jezelf te vertegenwoordigen. Mensen in armoede hebben ook schrik dat ze geen eerlijke kans krijgen wanneer ze zichzelf vertegenwoordigen zeker wanneer de tegenpartij wel vertegenwoordigd wordt door een advocaat. Een aantal mensen hadden bovendien ronduit negatieve ervaringen met zichzelf te vertegenwoordigen in de rechtbank. Zo vertelde een van de deelnemers over die keer dat hij zelf niet het woord had mogen nemen en de rechter hem simpelweg had gezegd dat “*hij beter een advocaat had meegebracht*”. Voor mensen in armoede blijkt het recht om jezelf te vertegenwoordigen dus vooral een theoretisch recht met weinig waarde in de praktijk.

2.2. Op zoek naar een goede advocaat

Een lotje in de loterij

“*Slechte advocaten kunnen levens verwoesten*”. Daarover was iedereen in de groep het eens. Ook voor mensen in armoede is het echter moeilijk om te weten wanneer hun advocaat ook een goede advocaat is. In elke beroepsgroep zitten rotte appels en de advocatuur vormt daarop geen uitzondering. Verschillende deelnemers hadden bijvoorbeeld ervaring met advocaat-schuldbemiddelaars die door slecht beheer hun schulden verder deden toenemen. Anderen hadden dan weer sterk het gevoel dat hun advocaat steken had laten vallen maar

⁷ Zie ook de erkenning van het recht op juridische bijstand in artikel 23, 2° van de Grondwet waarvan het Grondwettelijk Hof recent nog bevestigde dat “*Artikel 23 houdt aldus ter zake een standstill-verplichting in die de bevoegde wetgever verbiedt het door de toepasselijke wetgeving geboden beschermingsniveau aanzienlijk te verminderen, zonder dat daartoe redenen van algemeen belang bestaan.*” (GwH 21 juni 2018, nr. 77/2018, 24).

zagen geen mogelijkheid om die vermoedens hard te maken. Zo vertelde een deelnemer dat ze een advocaat een voorschot van 5000 euro betaalde waarna die advocaat *“niets maar dan ook niets voor mij gedaan heeft”*. Er waren ook veel verhalen van advocaten die een dubbel tarief hanteren: het tarief *“om de zaak te doen”* en het tarief *“om de zaak ook goed te doen”*. Frappant was het verhaal van de advocaat die vanaf het moment dat hij zag dat mevrouw geen witte huidskleur had, opeens ontkende een afspraak met haar te hebben en de vrouw gewoon aan de deur liet staan. Het gevoel van willekeur is enorm groot. De groep was unaniem: een goede advocaat vinden is louter een kwestie van *“het goede lotje trekken in de loterij”*.

Als het fout loopt sta je met je rug tegen de muur

Het probleem is bovendien niet zozeer dat er slechte advocaten bestaan maar wel dat men weinig tegen die slechte advocaten lijkt te kunnen ondernemen. Het onrechtvaardigheidsgevoel is groot *“wij worden zo streng aangepakt als we ons werk niet goed doen en zij kunnen dat zo maar”*. Mensen hebben het idee nergens terecht te kunnen wanneer hun advocaten fouten maken. Ze vertellen elkaar dat aan tuchtklachten nooit enig gevolg aan of uitleg over werd gegeven: *“ik heb klacht neergelegd bij de stafhouder maar daar nooit meer iets van gehoord”*. Het mag dan ook niet verbazen dat het vertrouwen in de huidige vormen van (vooral intern) toezicht niet groot is.

Het recent opgerichte College van Toezicht dat voorziet in een vorm van extern toezicht op de naleving van deontologie door advocaten is zeker een stap in de goede richting maar om de huidige perceptie te kunnen omkeren zullen veranderingen ook echt in de praktijk door moeten sijpelen.⁸ In afwachting van die mentaliteitsverandering vragen de deelnemers aan *Praat Advocaat* naar een plek los van de structuur van de balie waar men anoniem klacht kan neerleggen tegen een advocaat die in de fout gaat.⁹

Tussenpersonen

Tussenpersonen die de weg wijzen naar een goede advocaat kunnen het verschil maken. Mond-aan-mond reclame kan helpen maar het kan nog beter: Een deelnemer was bijvoorbeeld heel dankbaar voor de hulp van een van een straathoekwerker die haar in contact bracht met een advocaat die tevens een persoonlijke vriend was. Hierdoor kon ze eindelijk gerust zijn dat die advocaat haar zaak wel ter harte zou nemen. Een andere deelnemer vond pas een goede advocaat nadat haar psychiater haar de gegevens van een *“goed iemand”* had doorgegeven.

Een goede advocaat

De eisen die mensen in armoede stellen aan hun advocaat zijn nochtans niet onredelijk. Ze vragen niet dat hun advocaat 24/24u beschikbaar is en maken zeker een onderscheid tussen

8 I.v.m. de recente oprichting van het College van Toezicht, zie het Oprichtings- en werkingsreglement van een College van Toezicht, *BS* 4 juli 2019.

9 Dit laatste is ook niet mogelijk bij de ombudsdienst consumentengeschillen advocatuur. Het feit dat je bij de ombudsdienst onmiddellijk je identiteit bekend moet maken, dat die gedeeld wordt met de advocaat in kwestie en dat je eerst zelf je klacht aan je advocaat moet voorleggen zijn belangrijke drempels. Waarmee de deelnemers zeker geen afbreuk willen doen aan de meerwaarde van het bestaan van de ombudsdienst en de bemiddelde rol die de ombudsdienst probeert te vervullen. Integendeel: de deelnemers aan *Praat Advocaat* hadden nog geen ervaringen met deze recent opgerichte ombudsdienst maar waren wel nieuwsgierig meer te vernemen over haar werking.

de inspanningen van de advocaat en de resultaten van de procedure. Een goede advocaat is volgens de deelnemers aan *Praat Advocaat* simpelweg iemand die zijn vak kent, eerlijk is over de slaagkansen van de procedure en communiceert in verstaanbare taal.

Een goede advocaat kent zijn vak. Pijnpunt is uiteraard dat juist vakkennis moeilijk te beoordelen is voor iemand die niet juridisch geschoold. Specialisatie is – naast anciënniteit – een van de weinige elementen waarop mensen zich kunnen baseren om iets af te leiden over de kwaliteit van hun advocaat. Ook mensen in armoede vinden specialisatie dus belangrijk wanneer ze op zoek gaan naar een advocaat. Om die reden is het voor mensen ook moeilijk te aanvaarden wanneer een pro-Deoadvocaat bij een eerste consultatie ruiterlijk toegeeft “*eigenlijk helemaal niets te weten van vreemdelingenrecht*” maar de zaak toch aanneemt. Kunnen mensen er dan op vertrouwen dat ze goed verdedigd zullen worden?¹⁰

Een goede advocaat geeft ook een eerlijke inschatting van de mogelijke uitkomst van de procedure. Er kwamen in onze groep veel voorbeelden aan bod van advocaten die mensen hemel en aarde beloofden en later op die beloftes moesten terugkomen: “*Elke advocaat wint tot hij verliest!*” Liever een advocaat die eerlijk is over de onzekere uitkomst van een procedure dan een advocaat die valse hoop geeft. Het onvermogen om van bij de start eerlijk te zijn over de slaagkansen van een bepaalde procedure slaat telkens grote kraters in het vertrouwen van mensen in zowel advocaten als justitie.¹¹

Een goede advocaat is tot slot ook iemand die communiceert in verstaanbare taal. “*Ik verwacht niets van mijn advocaat maar hij moet wel luisteren naar mij*”. Het is belangrijk dat advocaten steeds goed bij hun cliënten aftoetsen of die alles goed begrepen heeft. Veel advocaten denken immers dat ze zich op een heldere en toegankelijke wijze uitdrukken terwijl dit niet het geval is. Ze lijken zich er niet altijd bewust van te zijn dat heldere taal geen “*one size fits all*” is maar telkens opnieuw afgestemd moet worden op de noden en capaciteiten van de persoon met wie men aan het communiceren is. In de volgende paragraaf gaan we dieper in op die moeilijke communicatie tussen advocaten en mensen in armoede.

2.3. De moeilijke communicatie tussen mensen in armoede en advocaten

Het kan wel

De communicatie tussen advocaten en mensen in armoede loopt vaak mank. Mensen blijven na een gesprek met hun advocaat vaak achter met het gevoel dat die geen interesse voor hen heeft. Bijna alle deelnemers aan *Praat Advocaat* hadden ervaringen met advocaten die de telefoon niet opnemen, geen vragen beantwoorden, beslissingen van de rechterbank niet uitleggen, zich enkel kunnen uitdrukken in het “ambtenarees”, hen niet informeren wanneer er een beslissing is van de rechtbank, enz. Vele deelnemers konden dit krachtig verwoorden: “*Justitie geeft me altijd een gevoel van machteloosheid*”; “*Advocaten geven mij het gevoel boven mij te staan*”, “*Voor advocaten en de rechtbank ben je geen persoon maar een bedrijf*”; “*Ik verstond mijn advocaat goed, ook zijn leugens*” (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2015).

10 Zie ook infra over de juridische tweedelijnsbijstand en bedenk daarbij dat mensen vaak niet wordt toegestaan van pro-Deoadvocaat te veranderen. Ze blijven dus afhankelijk van de advocaat die zonet bekende niets van de materie te kennen.

11 Een vertrouwen dat bij veel mensen in armoede al niet bijster groot is (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2015).

Tegelijkertijd zijn er uiteraard ook veel advocaten die het wel goed doen. Zo gaf een van de deelnemers aan zich echt gesteund te voelen door haar advocate en het gevoel te hebben altijd bij deze vrouw terecht te kunnen wanneer er zich een tegenslag zou voordoen. Veel waardering was er ook voor de advocaat die zijn cliënt elke week opbelde voor een korte stand van zaken in een penibele zaak over ouderlijk gezag en voor de advocate die altijd vriendelijk hallo zegt wanneer ze haar cliënte op straat tegenkomt. Door die kleine gebaren voelen hun cliënten zich ook echt als mens gezien.

Advocaten zijn niet vertrouwd met de leefwereld van mensen in armoede

De deelnemers aan *Praat Advocaat* zijn er van overtuigd dat heel wat communicatieproblemen tussen advocaten en mensen in armoede ontstaan omdat advocaten niet vertrouwd zijn met de leefwereld van mensen in armoede (DERMINE & DEBOUVERIE, 2019). Zo lijken veel advocaten bijvoorbeeld niet te begrijpen hoe veel energie het kan vragen om bij allerlei instanties aan te kloppen om keer op keer allerlei bewijzen op te vragen. Veel advocaten interpreteren het bijvoorbeeld nog steeds als “gemakzucht” of “onwil” wanneer mensen er niet in slagen binnen enkele dagen alle nodige papieren bijeen te brengen om hun pro-Deodossier in orde te brengen. Ook wanneer advocaten optreden als schuldbemiddelaar in het kader van een collectieve schuldenregeling wordt vaak pijnlijk duidelijk hoe weinig kennis advocaten hebben over de leefwereld van mensen in armoede. Zo reageren advocaat-schuldbemiddelaars soms heel onbegripvol of ronduit vijandig op de vraag of het mogelijk is geld te krijgen voor de verjaardag van een kind of om een nieuwe wasmachine aan te kopen. Het probleem is niet zozeer dat men “nee” krijgt maar wel de manier waarop die gecommuniceerd wordt: alsof het abnormaal is dat men de vraag stelt of er misschien budget voor die uitgaven zou kunnen zijn.

Uiteraard kunnen ook de vele onduidelijkheden en het gebrek aan informatie over het ereloon en de kosten van op weinig begrip rekenen van mensen in armoede. “*Waarom is het zo moeilijk voor advocaten om mij gewoon een eerlijke inschatting te geven van wat het allemaal gaat kosten zodat ik hier alvast rekening mee kan houden?*” Mensen begrijpen best dat een nauwkeurige begroting niet mogelijk is maar dat advocaten vaak niet eens de moeite doen om alle (mogelijke) kosten op een rijtje te zetten leidt tot veel frustraties: “*ik was geen cliënt maar een melkkoe*”.

Mensen in armoede zijn niet vertrouwd met sommige “basisbeginselen”

Tegelijkertijd zijn mensen in armoede op hun beurt niet vertrouwd met de leefwereld van advocaten en met heel wat beginselen en principes die juristen beschouwen als ‘algemene kennis’. Dit opnieuw met veel misverstanden tot gevolg. Zo werd tijdens *Praat Advocaat* duidelijk dat de meeste mensen helemaal niet vertrouwd zijn met de hiërarchie van de rechtbanken, het onderscheid tussen de rechtbank en het openbaar ministerie of zelfs het bestaan van de juridische tweedelijnsbijstand. Illustratief is ook het onthutsende verhaal van een deelnemer over de advocaat die tijdens de zitting plots zowel voor hem als voor de tegenpartij bleek op te treden. Naar alle waarschijnlijkheid een spijtig misverstand maar wel een ervaring die aanleiding gaf tot een enorm groot onrechtvaardigheidsgevoel. De onwetendheid van mensen wordt bovendien nog in de hand gewerkt door het gebrek aan toegankelijke informatie over recht en justitie. Zo waren er onder de deelnemers aan *Praat Advocaat* mensen die al maanden zochten naar meer informatie over de mogelijkheden om een bewindvoering stop te zetten of een scheiding aan te vragen.

Een taalbarrière als bijkomend probleem

De communicatie tussen advocaten en mensen die het Nederlands niet goed machtig zijn is extra precair. Tolken zijn in weerwil van artikel 508/10 van het Gerechtelijk Wetboek in de praktijk meestal niet voorhanden.¹² Een van de deelnemers vertelde bijvoorbeeld hoe haar procedure in het Frans verliep maar haar advocaat nooit de moeite nam de documenten en het vonnis naar het Nederlands te vertalen. Hierdoor moest zij steeds beroep doen op iemand die wel Frans verstaat om te weten wat er gezegd en beslist was.

Enkele deelnemers aan *Praat Advocaat* waarschuwen weliswaar dat tolken – zelfs als die beschikbaar zijn – ook niet altijd een oplossing zijn. Zo vertelde een deelnemer nooit gebruik te hebben willen maken van de aangeboden tolken voor de gesprekken met haar advocaat omdat die tolken onvermijdelijk uit haar kleine gemeenschap zouden komen en ze niet wilde dat iemand uit die gemeenschap op de hoogte was van haar problemen.

De weg naar een betere communicatie

Dat wederzijds gebrek aan vertrouwdsheid met elkaars leefwereld en de misverstanden die daaruit voortkomen hoeven echter niet onoverkomelijk te zijn: de juiste vorming over sociale uitsluiting en armoede met inbreng van ervaringsdeskundigen kan advocaten al veel inzichten geven in de leefwereld van mensen in armoede en hen de nodige kaders meegeven om die inzichten gedurende hun carrière verder uit te bouwen.¹³ Tegelijkertijd kunnen *public legal education* initiatieven en een goed uitgewerkte eerstelijnsbijstand mensen in armoede meer vertrouwd maken met de wereld van het recht en zo ook de communicatie tussen mensen in armoede en de juridische wereld verbeteren. Voor mensen die het Nederlands niet voldoende machtig zijn, zijn voldoende professionele tolken zowel in de nulle, eerste als tweede lijn onontbeerlijk.

3. HET RECHT OP EEN PRO-DEOADVOCaat*3.1. Mensen in armoede en het recht op een pro-Deoadvocaat*

Het recht op een pro-Deoadvocaat is een belangrijk recht voor mensen in armoede. Zonder pro-Deoadvocaten zou het recht op juridische bijstand en dus ook het recht op toegang tot de rechter voor veel mensen in armoede dode letter blijven.

Toch is het niet toevallig dat de pro-Deobijstand pas aan bod komt halverwege deze bijdrage. Het debat over het recht op juridische bijstand voor mensen in armoede wordt vaak ten onrechte verengt tot een debat over de juridische tweedelijnsbijstand: alsof mensen in armoede enkel juridische bijstand krijgen van pro-Deoadvocaten en enkel pro-Deoadvocaten in aanraking komen met mensen in armoede. De deelnemers aan *Praat Advocaat* willen benadrukken dat de werkelijkheid er heel anders uit ziet: veel mensen in armoede hebben geen recht op een pro-Deoadvocaat, vele anderen weten niet dat ze een beroep kunnen doen op een pro-Deo advocaat of slagen er niet in de aanvraagprocedure te doorlopen, sommige mensen in armoede willen dan weer geen gebruik maken van hun recht op een pro-Deo-advocaat omdat ze denken dat het gaat om een vorm van liefdadigheid en nog anderen

¹² M.b.t. het wettelijke kader zie GIBENS (2008).

¹³ Zie bijvoorbeeld de inspanningen die reeds geleverd worden door het Instituut voor Gerechtelijke Opleiding en het Steunpunt tot bestrijding van de armoede om jaarlijks een reflectiedag te organiseren rond armoede voor magistraten en magistraten in opleiding.

weigeren gebruik te maken van het recht omdat ze hun twijfels hebben over de kwaliteit van de bijstand. We lichten die verschillende fenomenen kort toe:

Niet alle mensen die leven in armoede hebben recht op een pro-Deoadvocaat

Veel mensen in armoede komen niet in aanmerking voor pro-Deobijstand. De grens om in aanmerking te komen voor pro-Deobijstand ligt zeer laag en in veel gevallen zelfs onder de Europese armoedegrens.¹⁴ Bovendien kijkt men binnen het pro-deosysteem sinds de hervormingen van 2016 niet enkel naar de inkomsten maar naar alle bestaansmiddelen van de aanvrager en bijvoorbeeld ook naar het spaargeld (HUBEAU & GIBENS, 2017; TORFS, 2018). Zo moest een van de deelnemers aan *Praat Advocaat* om in aanmerking te komen voor pro-Deobijstand bij het BJB een attest voorleggen waarin haar arts bevestigde dat het beetje spaargeld op haar spaarrekening bedoeld was voor een operatie aan haar tanden die niet volledig vergoed zou worden door de ziekteverzekering.

Gebrek aan informatie

In tegenstelling tot wat velen denken, weten niet alle mensen die in armoede leven dat er zoiets bestaat als pro-Deoadvocaten (DERMINE & DEBOUVERIE, 2019). Verschillende deelnemers vertelden hoe ze in het verleden niet de hulp van een pro-Deoadvocaat hadden ingeroepen omdat ze op dat moment niet wisten dat dit systeem bestond en/of dat ze mogelijk recht zouden hebben op pro-Deobijstand. Anderen vertelden dan weer hoe ze in het asielcentrum enkel via de informele weg informatie kregen over het systeem van de juridische tweedelijnsbijstand: *“alle info kreeg je pas na een tijdje van de mensen die daar wonen”*. Die ervaringen maken duidelijk dat we moeten blijven inzetten op het breed verspreiden van informatie over juridische tweedelijnsbijstand en de rechtshulp. Dat er in hoofde van sommige personen sprake is van overconsumptie of zelfs misbruik van pro-Deobijstand mag niet afdoen aan die inspanningen. Het is de taak van de wet- en regelgever om de regels zo te verfijnen dat zowel onder- als overconsumptie worden tegengegaan.

De zware aanvraagprocedure als een belangrijke hindernis

Veel mensen die recht hebben op een pro-Deoadvocaat slagen er niet in hun weg te vinden naar het BJB en/of de aanvraagprocedure succesvol te doorlopen. Zeker na de hervormingen van 2016 blijkt de aanvraagprocedure voor tweedelijnsbijstand voor steeds meer mensen een onoverkomelijke hindernis te zijn (Platform recht voor iedereen, 2017). Zo getuigde een van de deelnemers: *“De procedure om een pro-deoadvocaat te kunnen krijgen is moeilijk. Ze zouden die makkelijker moeten maken en meer uitleg moeten geven aan mensen die er een nodig hebben”*. In de praktijk betekent het aanvragen van een pro-Deoadvocaat immers dat je in staat moet zijn op korte termijn verschillende andere diensten te bezoeken om de nodige papieren bijeen te krijgen: attest samenstelling gezin, attesten van de school van de kinderen, attest van de schuldbemiddelaar, attesten van het inte-

14 In 2018 mocht een alleenstaande om in aanmerking te komen voor volledige kosteloze pro-Deobijstand niet over meer bestaansmiddelen beschikken dan 1011 euro netto/maand, voor een koppel met twee kinderen ten laste ligt die grens op 1674,44 euro. Dit terwijl de Europese armoedegrens in die beide situaties in die periode op resp. 1187 euro en 2493 per maand lag (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2019; European Commission, 2019). Hieruit wordt duidelijk dat heel wat landen waaronder Nederland en Duitsland beter presteren dan België. Al werd in de meest recente legislatuur nog een wetsvoorstel (Parl. St. Kamer 2017-2018, nr. 2931/001) neergelegd om deze minima op te trekken.

rimkantoor enz.¹⁵ De deelnemers aan Praat Advocaat ondersteunen dan ook de vraag van de Orde van Vlaamse Balies om de aanvraagprocedure te vereenvoudigen en zo veel als mogelijk automatisch te laten verlopen (OVb, 2019). De deelnemers vragen ook aandacht voor de fysieke bereikbaarheid van het BJB: zo slaagde een van de deelnemers er maar niet in een pro-Deoadvocaat aan te vragen omdat zij overdag werkte en het BJB enkel open was tijdens de kantooruren.

Geen liefdadigheid

Verschillende deelnemers aan *Praat Advocaat* verkeerden in de veronderstelling dat advocaten geen enkele vergoeding ontvingen voor hun diensten aan pro-Deocliënten.¹⁶ Een deelnemer onderwees echter de groep: *“pro-deo advocaten doen alsof ze gratis werken maar dat is niet waar”*. Een korte uitleg over de financiering van het pro-Deosysteem en de vergoedingen voor pro-Deoadvocaten creëerde veel inzicht en opluchting onder de deelnemers. Voor mensen in armoede gaat dit over mens- en gelijkwaardigheid: door pro-Deobijstand te aanvaarden doe je geen beroep op liefdadigheid maar maak je gebruik van een recht dat de wetgever bewust toekent aan alle mensen met ontoereikende bestaansmiddelen om zelf een advocaat te betalen omdat dit de rechtsstaat versterkt voor iedereen (GIBENS, 2018).

Die hardnekkige misvatting dat pro-Deobijstand een kwestie is van liefdadigheid maakt sommige mensen extra kwetsbaar tegenover advocaten die – ook al is dit streng verboden – extra vergoedingen vragen aan hun pro-Deocliënten.¹⁷ Zo vertelde deelnemers aan Praat Advocaat verhalen over pro-Deoadvocaten die toch probeerde een factuur te sturen en te innen (en die na het nodige protest en bewijzen weer introkken) of advocaten die extra geld vroegen bovenop de pro-Deobijdrage om meer tijd aan het dossier te besteden en een sterkere zaak te bouwen.

Hardnekkige twijfels over de kwaliteit

Tot slot willen mensen soms ook geen beroep doen op een pro-Deoadvocaat omdat ze er van overtuigd zijn dat een pro-Deoadvocaat hen minder goed zal vertegenwoordigen: *“Er zijn er precies die niet willen winnen. Ik zie gewoon dat er veel pro-deoadvocaten zijn die niet alles doen wat ze kunnen om de mensen te helpen”* *“Mensen worden anders behandeld gewoon omdat ze geen advocaat kunnen betalen”*. Sommigen zijn zelfs bereid zich in de schulden te werken om te kunnen werken met de advocaat van hun voorkeur: *“Ik had recht op pro deo advocaat maar wil de per sé die advocaat die goede Referenties had”*.

Van een theoretisch naar een effectief recht

Het recht op juridische bijstand mag dan wel expliciet erkend zijn in de Belgische Grondwet, in de praktijk is hier niet altijd veel van te merken: veel mensen in armoede moeten buiten het pro-Deosysteem op zoek naar een advocaat of verzaken noodgedwongen aan hun

15 Zie ook het uitgebreide overzicht op de website van de Orde van Vlaamse Balies via <https://www.advocaat.be/DipladWebsite/media/DipladMediaLibrary/Documenten/Pro%20Deo/Stukken-bij-het-aanvraagformulier.pdf>.

16 Dit is weliswaar nog een relatief nieuw gegeven. Voor de inwerkingtreding van de Wet van 9 april 1980 wat betreft de advocaat-stagiairs (in 1984) en de Wet van 13 april 1995 wat betreft de tableau-advocaten (in 1997) was er immers geen sprake van een vergoeding voor prestaties in het kader van de kosteloze juridische bijstand. Over de geschiedenis van de kosteloze juridische bijstand in België, zie GIBENS (2008).

17 Het gaat dan uiteraard niet om vergoedingen in het kader van de gedeeltelijke tweedelijnsbijstand of om betalingen van gerechtskosten.

recht op juridische bijstand. De deelnemers aan *Praat Advocaat* willen dan ook oproepen om de drempels die hier boven werden aangehaald zo veel als mogelijk weg te werken zodat iedereen die dat wil en daar nood aan heeft ook effectief beroep kan doen op een pro-Deoadvocaat.

Het recht op juridische bijstand moet ook een volwaardig recht op steun blijven en mag niet verwateren tot een voorschot op de kosten van juridische bijstand. De deelnemers aan *Praat Advocaat* zijn zeer ongerust over het toenemend aantal verhalen van mensen die na afloop van hun zaak de pro-Deobijstand moeten terugbetalen aan de staat ook wanneer zij hun zaak niet wonnen.¹⁸ De meeste mensen zijn niet op de hoogte van het feit dat de FOD Financiën tot vijf jaar na de beslissing het Bureau voor Juridisch bijstand of tot één jaar nadat de advocaat zijn vergoeding ontving de juridische tweedelijnsbijstand kan terugvorderen om de enkele reden dat er zich wijzigingen hebben voor gedaan in het inkomen, vermogen of lasten van de begunstigde (art. 508/20 Ger. W.) (GIBENS, 2008; BOONEN, 2009; Art. 695 Ger.W.). Zo vertelde een van de deelnemers: “*Ik had werk gevonden maar moest dan plotseling betalen voor mijn advocaat waardoor ik het mij allemaal niet meer kon veroorloven*”.¹⁹ De deelnemers aan *Praat Advocaat* vragen dan ook dat zij beter geïnformeerd zouden worden over die regel (“*dan heb je net al je zaakjes op orde en komt er zo een mokerslag*”). Zij hopen ook dat de overheid niet rekent op extra inkomsten uit die terugvorderingen om het pro-Deosysteem te financieren. Het terugvorderen van pro-Deosteun van mensen die net uit het dal klimmen is geen duurzame manier om het pro-Deosysteem betaalbaar te houden.

3.2. De kijk van mensen in armoede op enkele hervormingsvoorstellen m.b.t. de juridische tweedelijnsbijstand

Het pro-deosysteem staat onder druk

De kosten van het pro-deosysteem lopen op, het draagvlak voor het pro-Deosysteem staat onder druk, er is veel onderconsumptie en dus worden er volop hervormingsvoorstellen gelanceerd.²⁰ De gebruikers van het pro-Deosysteem worden echter meestal nauwelijks betrokken bij dat debat over de toekomst van het pro-Deosysteem. Tijdens *Praat Advocaat* brachten we daar verandering in en keken we in het bijzonder naar twee hervormingsvoorstellen die de afgelopen tijd gelanceerd werden, nl. het voorstel om advocatenkantoren te creëren die zich volledig zouden toelagen op pro-Deobijstand en de voorstellen van de OVB om het huidige systeem te versterken.

Staatsadvocaten

In hun rapport over de toekomst van het beroep van advocaat schoven de twee experts aangesteld door de minister van Justitie o.a. het voorstel naar voor om te starten met een proefproject van Staatsadvocaten. Die advocaten zouden betaald worden door de overheid om zich uitsluitend te weiden aan de juridische bijstand in bijzonder ingewikkelde zaken waar anders meerdere pro-Deoadvocaten aan te pas zouden moeten komen (HENRY & HOF-

18 Voor terugvorderingen naar aanleiding van een ontvangen schadevergoeding of rechtsplegingsvergoeding konden de deelnemers aan *Praat Advocaat* wel begrip opbrengen.

19 Die terugvordering gebeurt bovendien door de Algemene Administratie van het kadaster, inschrijvingen en domeinen binnen de FOD financiën (Federale Ombudsman, 2019).

20 Zie o.a. recent de conclusie van enkele onderzoekers van de ULB: “*Sans que nous puissions le quantifier avec précision, on peut parler d’un phénomène de nonaccès, ou non-recours, à l’aide juridique. Celui-ci touche plus particulièrement les personnes les plus vulnérable*” (DERMINE & DEBOUVERIE, 2019: 40).

STRÖSSLER, 2008).²¹ De twee experts verwijzen ook naar een meer concreet voorstel dat eerder werd gedaan door een werkgroep van de OBFG onder leiding van Jean-Marc Picard. Dit voorstel leert o.a. dat de staatsadvocaten geen privé cliënten meer zouden mogen aanhouden en dat het zou gaan om advocaten die reeds hun stage hebben afgerond maar nog aan het begin van hun carrière staan (HENRY & HOFSTRÖSSLER, 2008).

De deelnemers aan *Praat Advocaat* onthaalden dit voorstel met gemengde gevoelens: uiteraard is het positief wanneer mensen die in aanmerking komen voor pro-Deobijstand net zoals anderen een beroep kunnen doen op een heus advocatenkantoor maar het hangt er allemaal maar vanaf hoe die pro-Deokantoren er in de praktijk zullen uitzien. Zo zal het essentieel zijn dat die staatsadvocaten ook echt kunnen garanderen dat je voor al je problemen de hulp zal kunnen krijgen van een goede specialist, dat de werklust voor de staatsadvocaten niet te hoog ligt zodat zij voldoende aandacht kunnen besteden aan elk dossier, dat de vergoedingen voor de staatsadvocaten voldoende hoog zijn om echte specialisten aan te trekken en dat de budgetten van de 'pro-Deokantoren' voldoende groot zijn om specialisten aan te trekken in alle materies (DERMINE & DEBOUVERIE, 2019). De deelnemers waren ook ongerust dat dit voorstel afbreuk zou kunnen doen aan hun vrije keuze van een advocaat: dat ze (op termijn) niet langer een beroep zullen kunnen doen op een pro-Deoadvocaat hun keuze maar verplicht zullen worden beroep te doen op een van de staatsadvocaten (DERMINE & DEBOUVERIE, 2019).

Andere hervormingsvoorstellen

De OVB had felle kritiek op de voorstellen de twee experts met betrekking tot de juridische bijstand. In een nota bij hun brief aan de minister van justitie van 2 juli 2018 lanceerden zij een tegenvoorstel bestaande uit twee kernelementen: meer opleiding en meer controle (OVB, 2018).

Een eerste kernelement van het voorstel is advocaten te verplichten meer opleidingen te volgen wanneer zij zich inschrijven op de lijst van de tweedelijnsbijstand. Dit is zeker positief – al vroeg een van de deelnemers zich wel onmiddellijk af “*gaan ze door deze opleidingen advocaten niet nog meer schrik aanjagen om pro-deozaken te doen?*” – maar groot was de verbazing van de deelnemers aan *Praat Advocaat* wanneer bleek de OVB denkt aan extra inhoudelijk-juridische opleidingen en niet aan bijkomende opleidingen inzake maatschappelijke kwetsbaarheid, communicatie of andere transversale thema's eigen aan het pro-Deowerk. Dit voedde onmiddellijk weer het wantrouwen van de deelnemers: worden advocaten niet geacht het recht te kennen waarin ze zich specialiseren? Een van de deelnemers verwoordde het zo: “*Ze mogen gerust veel opleidingen volgen maar ze zijn lang genoeg naar school geweest. Ze moeten ook eens bewijzen dat ze in de praktijk kunnen tonen wat ze waard zijn*” Of zijn pro-de advocaten dan toch minder goede advocaten die extra opleiding nodig hebben?

De OVB geeft tegelijkertijd ook aan werk te willen maken van een betere controle op pro-Deoadvocaten door middel van een vernieuwde sanctieprocedure en toegankelijker klachtenprocedure. Die voorstellen kunnen op veel bijval rekenen van de deelnemers aan *Praat*

21 In het rapport lanceren de twee experts ook het voorstel om via de techniek van de openbare aanbesteding advocaten te zoeken tegen de overeengekomen prijs de juridische bijstand op zich willen nemen in een bepaalde regio of /en bepaalde materie. Dit idee wordt echter niet hernomen als een van de 38 voorstellen van de experts.

Advocaat die hierboven al aangaven hoe een goede controle de sluitsteen is voor hun vertrouwen in de juridische bijstand.

3.3. *De meerwaarde van een open dialoog over de juridische tweedelijnsbijstand*

Vele misverstanden knagen aan het vertrouwen

Doorheen *Praat Advocaat* werd het steeds duidelijker dat er onder mensen in armoede nog veel misverstanden bestaan over het pro-Deosysteem. Die misvattingen bemoeilijken de dialoog tussen mensen in armoede en de juridisch wereld en ondermijnen het vertrouwen in het systeem en in de advocaten die er in meedraaien. Het is dus belangrijk die misverstanden samen met mensen in armoede op te sporen en te ontmaskeren. De deelnemers aan *Praat Advocaat* geven alvast enkele voorbeelden.

Toewijzing door de balie en niet door de rechtbank

De meerderheid van de deelnemers aan *Praat Advocaat* waren er van overtuigd dat het de rechtbank is die pro-Deoadvocaten toewijst. Dit was niet onlogisch: het BJB is in Kortrijk gevestigd in een lokaaltje in de rechtbank waardoor bij veel mensen de indruk ontstond dat de rechtbank bepaalt wie recht heeft op een pro-Deoadvocaat. Hierdoor dachten sommigen ook dat hun vraag om een pro-Deoadvocaat mogelijks het oordeel van de rechtbank in negatieve zin zou kunnen beïnvloeden. De opluchting was dan ook groot toen duidelijk werd dat het pro-Deosysteem beheerd wordt door advocaten en – in principe – volledig losstaat van de rechtbank.

De vrije keuze

Het Gerechtelijk Wetboek vermeldt in artikel 508/9 Ger.W. duidelijk dat het bureau voor juridische bijstand een advocaat aanwijst “*die de aanvrager heeft gekozen op de in artikel 508/7 bedoelde lijst*”. In de praktijk blijft van die keuze echter niet veel over. “*Pro-deo advocaten worden je toegewezen die kies je niet zelf*” In veel gevallen wijst het BJB gewoon een advocaat op de lijst zonder dat die keuze aan de aanvrager wordt voorgelegd of dat die inspraak krijgt in die beslissing. Ook wanneer de aanvrager in het BJB een lijst onder zijn neus geschoven krijgt waaruit hij op dat moment zonder enige informatie een keuze uit moet maken is het keuzerecht illusoir.

Voor de deelnemers aan *Praat Advocaat* is de vrije keuze van een advocaat nochtans essentieel: je moet je goed voelen bij je advocaat en die persoon ook echt kunnen vertrouwen.²² Om diezelfde reden vinden mensen het heel belangrijk dat ze wanneer de samenwerking moeilijk verloopt zonder veel verantwoording een andere pro-Deoadvocaat kunnen aanvragen. De ervaringen van de deelnemers leren echter dat dit in de praktijk vaak niet wordt toegestaan en mensen – in wezen omdat ze niet over de nodige financiële middelen beschikken – moeten samenwerken met een advocaat die hen niet respectvol behandelt of die ze niet vertrouwen.

Een bijzonder geval is de ambtshalve toewijzing van een advocaat bij een gedwongen opname (artikel 7 §1 wet betreffende de bescherming van de persoon van de geesteszieke). Hoewel ook hier in theorie de vrije keuze van advocaat bestaat komt daar in de praktijk

²² Het keuzerecht moet gewaarborgd blijven maar is niet absoluut (GIBENS, 2008).

uiteraard weinig van terecht (GIBENS, 2008; ROTHIER, 2012). Dit is spijtig omdat op dat cruciale moment een advocaat die je vertrouwd echt het verschil kan maken: “*op zo’n moment twijfel je zeer hard*”, “*die uitspraak geeft mij een krak gegeven waardoor ik jarenlang niet voor mijn rechten durfde opkomen*”. Bovendien is het niet altijd duidelijk dat de advocaat die je ambtshalve is toegewezen in het kader van de gedwongen opnamen niet automatisch een pro-Deoadvocaat is en worden velen verrast door de factuur die later dan soms alsnog in de bus valt.

Het puntensysteem

Ook nadat de deelnemers samen het puntensysteem bestudeerden op basis waarvan de vergoedingen voor pro-Deoadvocaten worden vastgelegd verdween veel onbegrip tegenover pro-Deoadvocaten. Het werd opeens duidelijk waarom hun advocaat hen maar eenmaal wilde ontvangen of waarom het belangrijk was voor de advocaat dat die bijkomende zitting toch nog doorging.

Er was ook veel begrip voor de ongerustheid van advocaten over de onduidelijke waarde van die punten. Mensen in armoede zijn de eerste om begrip op te brengen voor de stress die gepaard gaat met die inkomensonzekerheid. Tegelijkertijd realiseerden de deelnemers zich ook dat die nomenclatuur een krachtig beleidsinstrument is: het dalen of stijgen van het aantal punten dat advocaten krijgen voor bepaalde procedures maakt die procedures in belangrijker mate interessant of minder interessant voor advocaten wat een rechtstreeks effect kan hebben op de toegang tot de rechter in die zaken voor mensen in armoede.²³

Advocaat-stagiairs

Veel pro-Deoadvocaten zijn advocaat-stagiair. De benaming “advocaat-stagiair” creëert echter veel verwarring. Stagiairs dat zijn voor de meeste mensen studenten die hun opleiding nog niet hebben afgerond en in het kader van die opleiding een stage moeten doorlopen. Veel deelnemers aan *Praat Advocaat* wisten niet dat dit niet het geval is bij advocaat-stagiairs – die wel de opleiding rechten hebben afgerond – en begrepen dan ook niet goed waarom men toch spreekt van stagiairs? Is een advocaat-stagiair nu wel of niet een volwaardige advocaat? En hoe wordt er dan gecontroleerd dat die “advocaat-stagiairs” hun zaken minstens even goed behartigen als hun confraters? Leren studenten in de rechten dan helemaal niets over armoede?

De vele voordelen van een open dialoog

De bovenstaande voorbeelden maken duidelijk dat een open dialoog tussen mensen in armoede en de juridische wereld niet alleen veel misverstanden de wereld uit kan helpen maar ook zal bijdragen tot de toegankelijkheid van de juridische (tweedelijns-)bijstand voor diegene die die bijstand nodig hebben om hun recht op toegang tot de rechter te realiseren.

²³ Een herziening van die nomenclatuur was alvast in het vooruitzicht gesteld voor het gerechtelijk jaar 2018-2019 maar voor zover wij weten is daar geen werk van gemaakt (Ministerieel besluit van 19 juli 2016, BS 10 augustus 2016).

4. CONCLUSIE: DE START VAN EEN ZOEKTOCHT NAAR EEN OPEN DIALOOG EN GEDEELDE KENNIS

Een effectief recht ook voor mensen in armoede

Met dit artikel zochten we met de deelnemers aan *Praat Advocaat* naar een manier om vorm te geven aan de dialoogmethode binnen de juridische wereld: om ook in de juridische wereld de ervaringskennis van mensen in armoede binnen te brengen en om op die manier in de toekomst verder samen kennis te kunnen opbouwen over effectieve juridische bijstand voor mensen in armoede.

De deelnemers aan *Praat Advocaat* willen met deze bijdrage vooral een hand uitsteken en op geen enkele manier een oordeel vellen. Deze bijdrage is een uitnodiging om in gesprek te gaan over effectieve juridische bijstand en rechtshulp voor mensen in armoede: mensen die in armoede leven, mensen die niet (meer) in armoede leven en mensen binnen en buiten de juridische wereld. Dat open gesprek is voor de deelnemers aan *Praat Advocaat* een noodzakelijke stap om ook binnen de juridische bijstand te komen tot structurele veranderingen die moeten garanderen dat — te midden van de vele uitdagingen voor onze samenleving in het algemeen en voor justitie en advocatuur in het bijzonder — het recht op juridische bijstand en op toegang tot de rechter ook in de 21ste eeuw een daadwerkelijk en doeltreffend recht blijft voor iedereen en dus ook voor mensen in armoede.

REFERENTIES

Literatuur

- BOONEN, S. (2009). *L'aide juridique*. Louvain-la-Neuve: Anthemis.
- CLAEYS, A. (2005). De dialoogmethode: onderzoek met mensen in armoede. *Kwalon*, 25.
- DERMINE, E., & DEBOUVERIE, E. (2019). *Etude sociojuridique et de droit comparé concernant un projet pilote de cabinets d'avocats dédiés à l'aide juridique*. Brussel: Centre de droit public ULB. Verkregen op 12 december 2019, via <https://droit.ulb.be/etude-sociojuridique-et-de-droit-compare-concernant-un-projet-pilote-de-cabinets-d-avocats-dedies-a-l-aide-juridique>.
- European Commission (2019). *The 2019 Eu Justice Scoreboard*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Federale Ombudsman (2019). *Fiscale schulden, de invorderingsstrategie van de FOD financiën*. Verkregen op 12 december 2019, via http://www.federaalombudsman.be/sites/default/files/onderzoeksverslag_de_federale_ombudsman_-_fiscale_schulden.pdf.
- GIBENS, S. (2008). *Juridische bijstand in APR*. Mechelen: Kluwer.
- GIBENS, S. (2018). *Access to justice en een beleid rond de preventieve rechtshulp in Vlaanderen: naar een sociaal-juridische praktijk?* Onuitgegeven Doctoraatsthesis Rechten. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- HENRY, P., & HOFSTRÖSSLER, P. (2008). *De toekomst van het advocatenberoep, Rapport aan de Minister van Justitie K. Geens*. Verkregen op 12 december 2019, via https://justitie.belgium.be/sites/default/files/rapporttoekomstadvocatuurrapportavenirprofessiond_avocatfinal.pdf.
- HUBEAU, B., & GIBENS, S. (2017). De juridische bijstand in transitie. Van staatshervorming tot modernisering: nieuwe wegen in de toegang tot het (ge)recht? *Rechtskundig Weekblad*, 2016-2017, 1642-1651.

- Koning Boudewijnstichting, ATD-Vierde Wereld België en Verenigingen van Belgische Steden & Gemeenten (1994). *Algemeen Verslag over de Armoede*. Brussel: Koning Boudewijnstichting. Verkregen op 12 december 2019, via <https://www.kbs-frb.be/nl/Virtual-Library/1995/294657>.
- Netwerk tegen armoede (2005). *Participatiehefboom, methodes*. Brussel: Vlaamse Gemeenschap.
- Orde van Vlaamse Balies ("OVb") (2019). *Memorandum ten behoeve van de kandidaten voor de Vlaamse, federale en Europese verkiezingen van 26 mei 2019*. Verkregen op 12 december 2019, via https://www.advocaat.be/DipladWebsite/media/DipladMediaLibrary/Documenten/campagnes%20oen%20posters/2019_OVB_memorandum_DEF.pdf.
- Orde van Vlaamse Balies ("OVb") (2018). *Standpunt: Naar een verbeterde werking van de juridische bijstand*. Verkregen op 12 december 2019, via https://www.advocaat.be/DipladWebsite/media/DipladMediaLibrary/Documenten/Pro%20Deo/Brief-minJus_Bijlage-3_Juridische-tweedelijnsbijstand.pdf.
- Platform recht voor iedereen (2017). *Zwartboek. De hervorming van de juridische tweedelijnsbijstand – een schaakspel*. Verkregen op 12 december 2019, via <https://pjpt-prvi.be/fr?lang=fr>.
- ROTHIER, K. (2012). Hoofdstuk IV. De procedureregels inzake de treffen dwangmaatregelen. In K. ROTHIER & M. SERVAES (Eds.), *Gedwongen opname van de geesteszieke. Handleiding bij de Wet Persoon Geesteszieke* (pp. 104-140). Brugge: Die Keure.
- SCHOLLEN, P. (2005). Juridische bijstand: voor de burger een recht, voor de advocaat een plicht? *P&B*, 14, 17.
- SOBRIE, S. (2016). Procesvoering zonder raadsman in het burgerlijk geding. Wat je zelf doet, doe je beter? *TPR*, 1155-1203.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2015). *Publieke diensten en armoede, Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, Tweejaarlijks verslag 2014-2015*. Verkregen op 12 december 2019, via <https://www.armoedebestrijding.be/vliegend/publieke-diensten/>.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2019). *Feiten en cijfers*. Verkregen op 29 juli 2019, via https://www.armoedebestrijding.be/wp-content/uploads/2019/06/2019o6_aantalarmen.pdf.
- TER VOERT, M.J., & KLEIN HAARHUIS, C.M. (2015). *Geschilbeslechtsingsdelta 2014 (WODC 315)*. Den Haag: Boom Lemma.
- TORFS, D. (2018). Financiële drempels bij de toegang tot de arbeidsgerechten. In A. Van Regemortel & J. Rozie (Eds.), *Sociaal procesrecht* (pp. 73-84). Antwerpen: Intersentia.
- VANDENSANDE, E. (2018). *The Inherent Powers of Courts*. Onuitgegeven Doctoraatsthesis Rechten. Leuven: KU Leuven.

Regelgeving

- Ministerieel besluit van 19 juli 2016 tot vaststelling van de nomenclatuur van de punten voor prestaties verricht door advocaten belast met gedeeltelijk of volledig kosteloze juridische tweedelijnsbijstand, *BS* 10 augustus 2016.
- Oprichtings- en werkingsreglement van een College van Toezicht, *BS* 4 juli 2019.
- Wetsvoorstel (S. Van Hecke, M. Cheron *et al.*) tot verbetering van de toegang tot de juridische tweedelijnsbijstand, door de ter zake geldende inkomensmaxima te verhogen, *Parl. St. Kamer* 2017-2018, nr.2931/001.